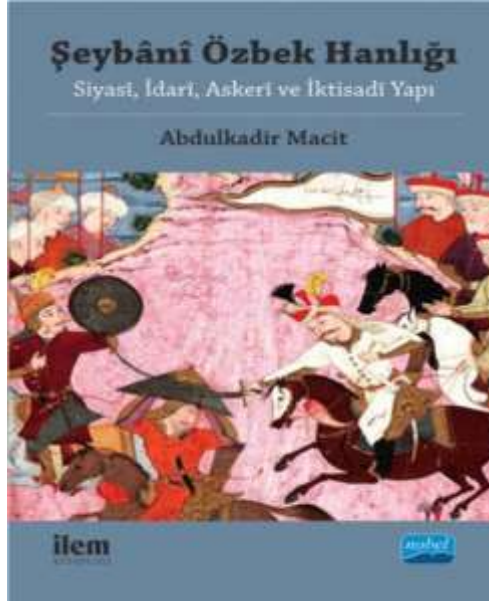

Kitap Tanıtımı / Book Review

Abdulkadir Macit, *Şeybânî Özbek Hanlığı Siyasî, İdari, Askerî ve İktisadî Yapı*, İlem Kitaplığı, Ankara 2016, 358 s., ISBN: 978-605-320-478-7

Zafer SEVER*

Şeybânî Özbek Hanlığı 1428-1599 yılları arasında Maveraünnehir bölgesinde hüküm sürmüş bir Türkistan hanlığıdır. Bu hanlıkla ilgili birçok yerli ve yabancı araştırmacı çalışma yapmıştır. Bunlar arasında yerli araştırmacı olarak Zeki Velidi Togan, Mustafa Kafalı, Mehmet Alpargu gibi isimlerin yanı sıra A. Vambery, E. A. Allworth, W. Barthold gibi birçok yabancı araştırmacı da bulunmaktadır.

---

* Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, zafersever89@gmail.com (Makale gönderim tarihi: 04.02.2017; makale kabul tarihi: 18.04.2017)

Tanıtımını yaptığımız bu eser Prof. Dr. İsmail Safa Üstün danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Abdulkadir Macit¹ tarafından 2015 yılında doktora tezi olarak hazırlanmış ve 2016 yılında kitap olarak basılmıştır. Şeybânî Özbek Hanlığı hakkında ülkemizde daha önce yapılan tezler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Mustafa Budak'ın *Osmanlı-Özbek Siyasî Münasebetleri (1510-1740)* adlı yüksek lisans tezi ve Nurten Kılıç'ın *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybânî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu: 1500-1510* ile Gülay Karadağ Çınar'ın *Safevi-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)* adlı doktora tezleri yer almaktadır.

Yazar, Şeybânî Özbek Hanlığı hakkında ülkemizde yazılmış çok sayıda araştırma eser olduğundan bahsetmektedir. Ancak bu eserlerin hanlığın sadece bir yönünü ele aldığını ve hanlıkla ilgili genel bir çalışma olmadığını söylemektedir. Ayrıca yapılan araştırmalarda Özbek ve Safevi kaynak eserlerinin yeterince kullanılmadığını düşünmektedir. Bu durumun yazarı eksik gördüğü kaynakları da kullanarak Şeybânî Özbek Hanlığı hakkında derli toplu bir çalışmaya sevk ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim yazarın bu araştırmada diğer kaynakların yanında Özbek ve Safevi kaynaklarını da yoğun bir şekilde kullandığını görmekteyiz.

Eser giriş ve ekler kısmı hariç altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şu şekildedir: XVI. Asra Kadar Maverâünnehir (s. 29-52), Özbek Kavramı ve Ulusu (s. 53-76), Şeybânî Özbek Hanlığı'nın Siyasî Tarihi (s. 77-120), Şeybânî Özbek Hanlığı'nda Askerî Yapı (s.121-134), Şeybânî Özbek Hanlığı'nda İdarî Yapı (s. 135-244) ve Şeybânî Özbek Hanlığı'nda İktisadî Yapı (s.245-300). Bu araştırmada temel olarak

---

¹ Abdulkadir Macit, yine aynı enstitüde 2008 yılında *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri* adlı tezle yüksek lisansını tamamlamıştır. Yazar, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Yrd. Doç. Dr. olarak görevini sürdürmektedir.

Şeybânî Özbek Hanlığı'nın siyasî, idarî, askerî ve İktisadî yapısı ele alınmaktadır. Araştırmacı giriş kısmında çalışmanın konusu, hedefi ve kaynakları hakkında detaylı bilgi vermektedir. Özbek ve Safevi kronikleri hakkında bilgi veren araştırmacı, *Merkez-i Tahkikat Kampituri Ulum-i İslami'nin* hazırladığı *Tarih-u İran İslami* adlı 277 adetten oluşan DVD çalışmasının bu eserin yazılmasında büyük bir önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usul* adlı eserinde verdiği kaynakçanın bu çalışmanın hazırlanmasında yol gösterdiğini belirtmektedir. Bundan başka Şeybânî Özbek Hanlığı'na dair bilgi veren yerli ve yabancı araştırmalar hakkında değerlendirme yaparak bilgiler vermektedir.

Eserin birinci bölümünde yazar, Şeybânî Özbek Hanlığı'nın hüküm sürdüğü coğrafya olan Maverâünnehir'in adı, fiziki ve coğrafi özellikleri bakımından ileri sürülen görüşleri tartışmaya açarak konu hakkında geniş izahlarda bulunmaktadır. Ayrıca bu bölgede hüküm sürmüş siyasî teşekküllerden de kısaca bahseden yazar Maverâünnehir'in Türk ve İslam medeniyeti için önemli bir coğrafya olduğunu belirtmektedir.

Eserin ikinci bölümü hâlen bir tartışma konusu olan Özbek kavramı ve ulusu üzerine ayrılmıştır. XIII. ve XVI. asırlar arasındaki kaynakları tetkik ederek konuya ait mevcut fikirleri açıklayan araştırmacı bu konuda ortak bir kanaate varmanın zor olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklar üzerinden yapılan karşılaştırma neticesinde Özbek adının Cuci soyundan Altın Orda Han'ı olan Özbek'in adına bağlayan görüşün ağır bastığını belirterek daha sonra Maverâünnehir'e göç ettikleri dönem itibariyle Özbeklerin Türk-Moğol kabilelerinin genel adı olarak da kullanıldığı sonucuna varmaktadır. Yine bu bölümde Şeybânîlerin mensup olduğu Özbek ulusunun teşekkülünü ve bu teşekkülün oluşmasında yer alan kabilelerin isimleri ve sayıları hakkında bilgiler vermektedir.

Üçüncü bölümde Şeybânî Özbek Hanlığı'nın siyasî tarihi ele alınmıştır. Hanlığın kurucusu Şeybânî Özbek Han'ın dedesi olan Ebul Hayr Han'ın öncelikle Deşt-i Kıpçak bölgesinde Özbek varlığının oluşmasında büyük hizmetlerde bulunduğunu ve ardından yaşanan bir

takım olumsuzluklar üzerine Özbeklerin Maverâünnehir'e göç ettiğini belirtmektedir. Zira bu bölgenin siyasî otorite bakımından boş olması Özbeklerin Maverâünnehir'e gelişinde etkili olmuşa benzemektedir. Bu bölümde özetle şu bilgilere yer verilir; Ebul Hayr Han'ın ölümünden sonra yaşanan siyasî karışıklıkların ardından Muhammed Şeybânî Han Özbeklerin başına geçmiştir. İlk olarak Buhara ve Semerkant'ı ele geçirerek kendi hanlığını kurmuştur. XVI. asır boyunca hanlık Safevilerle, Babürlülerle kuzeyde ise Kazaklarla mücadele etmiştir. Safevilerle olan mücadelenin temelinde Horosan bölgesinde hâkimiyet kurma kavgaları etkili olmuştur. Ayrıca her iki devlet arasında Sünni-Şii çekişmeleri yaşanmıştır. Neticede 1510 yılında Merv'de yapılan savaşta Şeybânî Han öldürülmüş² ve böylece Maverâünnehir'de Şeybânî Han dönemi sona ermiştir. Şeybânîlerin Moğol geleneği olarak uyguladığı veraset sistemi bu topraklarda taht mücadelelerine sebep olmuştur.

Eserin dördüncü bölümünde askerî yapı ele alınmıştır. Diğer bölümlere nazaran kısa tutulan bu bölümde ordunun yönetim yapısına, şekline, orduda kullanılan silahlara ve Şeybânî ordusunun savaş taktiklerine yer verilmiştir. Düzenli ordusu bulunmayan hanlığın askerî aristokrasiye dayanan bir sistemi olduğu ve bu sistem gereğince her bir komutanın askerî görevinin yanında idarî görevlerinin de bulunduğu araştırmacı tarafından belirtilmektedir. Yazarın dikkat çektiği diğer bir husus ise asker sayıları hakkındadır. Safevi kaynaklarında yer alan askerî verilerin taraflı olduğunu düşünmektedir. Zira söz konusu kaynakların Safevilerin az bir sayıyla Şeybânîleri yendiklerini göstermek

---

² Yazar ayrıntılarıyla eğildiği diğer konuların aksine ölümü bir hayli şüpheli ve trajik görünen Şeybani Han'ın nasıl öldüğüne dair detaylı bilgi vermemiştir. Diğer kaynaklarda Şah İsmail'in Osmanlıya mesaj vermek için (Safevilere karşı Osmanlı-Şeybani müttefikliğinden dolayı) Han'ın kafa derisinin yüzölçümüne içine saman doldurularak Osmanlı padişahı II. Bayezid'e gönderdiği, kafatasından kadeh yaptığı ve elini ise Han'a destek veren Aka Rüstem Ruzefzun'a gönderdiğinden bahseder. Bkz., Tufan Gündüz, *Son Kızılbaz Şah İsmail*, Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 97.

için asker sayılarını Özbeklere nazaran az gösterdiklerine dikkat çekmektedir.

Beşinci bölüm eserin en hacimli olan kısmını oluşturmaktadır. Araştırmacı bu bölümde hanlığın idarî yapısını en ince detaylarına kadar ele almıştır. Hanlığın hâkimiyet anlayışını, idarî kurumlarını, birimlerini ve merkezlerini teker teker açıklamıştır. İdarî anlayışta birinci unsurun İslam şeriatı, ikinci unsurun eski Türk âdet ve gelenekleri, üçüncü unsurun ise Moğol idarî sistemi olduğunu belirtmektedir. Yazarın verdiği bilgiler çerçevesinde kuşkusuz hanlığın en dikkatimizi çeken yönü veraset sistemidir. Bu sistemi ilk olarak Togan'ın ülüş sistemi (bölgesel idarenin paylaşım sistemi) şeklinde ifade ettiğini söyleyen yazar Ebu'l Hayr Han soyundan gelen bütün sülalenin hâkimiyet ve veraset sistemine dâhil olduğunu ve bu durumun da ülkede iç karışıklıklara sebep olduğundan bahsetmektedir. Martin Dickson³ adlı araştırmacının ise *“Şeybanilerin ele geçirdikleri toprakların bütün hanedan üyeleri arasında üleştirilmesi telakkisinin Özbek idare sisteminde kişisel, babadan oğula geçen bir ardıllık yerine kolerel; yani yatay kardeşler arası bir veraset sistemini doğurduğunu iddia etmektedir.”*⁴ Veraset sisteminin başka bir yönü de Ebu'l-Hayr hanedanından yaşça en büyüğünün (ekberiyet sistemi) “eşitler arasında birinci” vasfıyla hanlar hanı olarak seçilmesidir.

Eserin son bölümü olan altıncı bölüm hanlığın İktisadi yapısına ayrılmıştır. Hanlığın bulunduğu Maverâünnehir coğrafyası Sibiryaya ve Moskova'dan Hindistan'a, İran'dan Çin'e, Deşt-i Kıpçak'tan Anadolu'ya kadar hemen hemen bütün medeniyetlerin ticari kavşak noktası olması bakımından önemlidir. Bu coğrafyada yer alan İpek ve Baharat yolları bir zamanlar Hunlar, Göktürkler, Sasaniler ve sonraki dönemlerde olduğu gibi Şeybânî Hanlığı için de hayati öneme sahip olmuştur. Yazar XVI. asırda İpek ve Baharat yollarının coğrafi keşiflerle birlikte önemini yavaş yavaş kaybetmesinin hanlığın İktisadî yapısının zayıflamasına

³ Martin Dickson, 1958 yılında, *Shah Tahmasb and Uzbeks* isimli doktora tezi hazırlamıştır. Bu eser alanda referans gösterilen eserler arasındadır.

⁴ Abdulkadir Macit, *Şeybânî Özbek Hanlığı*, İlem Kitaplığı, Ankara 2016, s. 148.

sebebiyet verdiğini ifade etmektedir. Yine bu bölümde hanlığın topraklarındaki ticaret güzergâhları, ticari alanları, vergi sistemleri, toprak mülkiyeti gibi konulara da değinilmiştir. Bu bölümün ardından sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapan yazar ekler kısmında da hanlıkla ve bölgeyle ilgili çeşitli haritalara ve Şeybânî Hanlığı'nın şecerelerine dair tablolar vermektedir.

Sonuç olarak titiz bir çalışmanın ürünü olan bu eser Şeybânî Özbek Hanlığı hakkında şimdiye kadar yapılmış en hacimli eserlerden biridir. Yerli ve yabancı kaynaklarla hazırlanan bu eserin alanda Şeybânîler üzerine yapılacak çalışmalara yol göstereceği ve hanlıkla ilgili başvuru eseri olacağı açıktır. Buna rağmen, Şeybânî ülkesinin İlmî ve dini hayatı eksik olduğu görülmektedir. Yazar da bu eksikliğe dikkat çekerek çalışmanın sınırlarını fazlaca aşacağından dolayı Şeybânî Özbek Hanlığı'nın dinî, ilmi ve içtimai hayatını ele almadığını belirtmektedir. Ancak eksik olan konular hakkında çalışmalarının devam ettiğini ifade etmektedir. Bir diğer belirtmek istediğimiz husus ise eserin dili hakkındadır. Eserde yazar tarafından Arapça ve Farsça kelimelerin oldukça yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum yazarın ziyadesiyle kaynak dillerin etkisinde kaldığını göstermektedir. Bu nedenle eserin dilinin alan terminolojisine hâkim olmayan okuyucuları zorlayacağını söyleyebiliriz.

